

КЊИГА УМЕТНИКА – ФЕНОМЕН УМЕТНИЧКОГ ДЕЛА У БИБЛИОТЕЧКИМ ЗБИРКАМА

Горана Стивановић

*Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 7.012:096
027.54:76(497.11)

Сажетак

Традиција области књиге уметника још увек је недовољно призната иако њена дуга и континуирана историја тече од појаве Вилијама Блејка, преко футуристичких и дадаистичких експерименталних творевина, до дела у којима савремени уметници користе интуицију и рефлексiju, као и одабране сегменте и материјале из своје уметничке праксе, креирајући нове целине интензивираних значења. Редифинишући традиционалну структуру и форму књиге, уметници је користе као инспирацију, приклањајући се ручној изради или дигиталној штампи, стварајући неконвенционална уметничка дела чије се стално место боравка преселило из изложбених простора галерија и музеја на полице библиотеке широм света. Следећи праксу европских и светских баштинских институција, Народна библиотека Србије уврстила је у Графичку збирку, у којој се чувају дела која припадају ликовној и примењеној уметности, књиге уметника Николе Радосављевића, чиме је отпочело прикупљање ове јединствене и у домаћој библиотечкој пракси до сада непознате групе радова. Циљ рада је да прикаже преглед дефиниција појма књиге уметника као и начина на који се оне чувају у библиотечким збиркама у свету, а затим и да се представи заснивање овакве збирке у Народној библиотеци Србије кроз формирање репозиторијума који би омогућио трајно чување и јавну презентацију уметничких дела ове врсте кроз изложбе, предавања и трибине с идејом нових тумачења медија књиге.

Кључне речи: књига уметника, медиј књиге, уметници, уметничка дела, посебне збирке, Графичка збирка, библиотеке, Народна библиотека Србије, музеји

Књига уметника, чија је природа истовремено литерарна и визуелна, није нужно намењена читалачком искуству. Форма, односно медиј књиге, инспирација је и основно полазиште за израду специфичних уметничких облика који припадају отвореном подскупу комплексног и слојевитог света уметности. Један број овако конципираних књига чини прелазни облик у доживљају књижевности, неке од њих уопште не садрже текстуалне предлошке, објављују се по правилу у ограниченом тиражу или чешће само у једном примерку. У највећем броју случајева реч је о уникатним делима или збирци радова, при чему њихови аутори располажу потпуном слободом при избору формата и техника. Рађене ручно (делимично или у потпуности), представљају уметничке инсталације код којих је употребна функција углавном занемарена или сведена на минимум. Данас се изводе не само у листајућим форматима већ и у виду скулптуралних форми и инсталација, а палета материјала који се примењују у њиховој изради обухвата, осим традиционалних, и оне неочекиване попут стакла, метала, виле, коже и глине. Не уклапајући се у строг систем класификације, књиге уметника и даље плутају кроз неистражене сфере перцепције отвореног уметничког дела, намећући бројне недоумице како уметницима тако и баштинским институцијама које би требало да се баве њиховом стручном обрадом и презентацијом и чувањем.

Последњих тридесет година у свету и код нас води се полемика око термилошког одређења овог феномена који се јавља у више варијанти на француском и енглеском језику: од *livres d'artiste*, преко *Artists' Book*, *Artist's Book*, *Artist Book*, или *Book of Artist*, односно дилеме да ли је у питању књига уметника или уметничка књига. Америчка уметница Анђела Лоренц (Angela Lorenz), у одлично насловљеном тексту *Књига уметника – у недоспашку бољеј имена*, даје могуће разрешење – које категорије никако не треба мешати с овим делима, а то су: књиге за децу и оне са скицама, дневници, каталози изложби, репродукције, као и књиге о уметности.¹ Свој уметнички приступ и опредељење за књигу као модел уметничког дела Лоренц образлаже следећим речима: „Мој уметнички израз има облик књиге јер волим истовремено да преносим идеје користећи речи, симболе, слике, материјале, структуре и низове. Књиге ми омогућавају комуникацију на више нивоа одједном и чини се да намећу мало ограничења. Могу да спроводим истраживања или експерименте... Могу континуирано истраживати нове технике и материјале како бих пренела сваки концепт. Своје идеје могу да изразим без издавача и обично ми не требају велике количине новца и људи или присутна публика, колико је потребно за позоришну

¹ Angela Lorenz, "Artist's Book – For Luck of a Better Name", Angela Lorenz – Artists Book, презето 11. 11. 2020, <http://www.angelalorenzartistsbooks.com/>

представу или филм. То не значи да књиге не представљају сталне изазове у којима и ја уживам, али јесу изазови у оквиру мојих могућности."² У Чапеловом (Duncan Chappell) есеју још једна класификација се односи на појмовно разграничење између књиге уметника, уметности књиге, књиге објекта и илустроване књиге, при чему књиге објекти чине посебну област или поджанр књиге уметника, а дигиталне функционишу као продужетак форме књиге уметника које су *скупе, унікалне и ручно рађене*.³ Америчка теоретичарка уметности Џоана Друкер (Johanna Drucker) сачинила је најцеловитију студију о овом феномену под насловом *Век књиге уметника*, која говори о настанку ове интригантне уметничке форме двадесетог века, смештајући је у контекст општег развоја визуелних уметности, од руског футуризма и надреализма, преко концептуалне уметности, до постмодернизма. У тренутку када се много расправља о завршетку ере штампаних публикација, те све већем упливу нових медија и технологија који рађају различите уметничке облике, књига уметника заправо има више него икада у ранијој историји. Стога би била грешка гледати на њихово *постојање као на самрштини уздах пред прешњом унишћења*.⁴ Култура књиге је, према овој ауторки, наша будућност, континуирани рад наслеђен кроз време и простор, те наставак традиције. Технологија штампе се сасвим сигурно трансформише, а методе производње проширују, али потенцијал књиге као креативног облика остаће доступан надаље. Нема ограничења за оно што књиге уметника могу бити, нити правила за њихову израду и, срећом, нема краја њихове продукције на видiku.⁵ Пишући о историјату књиге уметника, италијански критичар и кустос Ђермано Челант (Germano Celant) осврће се на чињеницу да је успостављање тог жанра постало могуће тек у тренутку када су правила која су се користила за идентификацију уметничког предмета разорена, а медијум постао значајан сам по себи.⁶

У домаћој уметничкој литератури забележено је неколико запажених покушаја теоријских разматрања везаних за ову тему. Према речима историчарке уметности Весне Лакићевић Павићевић, у питању је интермедијална форма која комбинује све моделе уметности користећи писане речи, серије слика или уметничке фотографије, колаже, цртеже, експерименте с текстом или музичким нотама.⁷ Уметница Сузана Вучковић,

2 Angela Lorenz, "Why Books?", Angela Lorenz – Artist Book, преузето 12. 11. 2020, <http://www.angelalorenzartistsbooks.com/>

3 Duncan Chappell, "Typologising the Artist's Book", *Art Libraries Journal*, vol. 28. no. 4 (2003), преузето 5. 9. 2020, https://monoskop.org/images/3/39/ChappellDuncan2003Typologising_the_Artists_Book.pdf.

4 Johanna Drucker, *The Century of Artists' Books* (New York, Grummary books, 1995), преузето 18. 9. 2020, https://monoskop.org/File:DruckerJohannaThe_Century_of_Artists_Books_1995.pdf.

5 Исто.

6 Germano Celant, *Book as artwork: 1969–1972* (New York: 6 Decades Books, 2011).

7 Vesna Lakićević Pavićević, *Knjiga umetnika* (Beograd: ULUPUDS, 2009), [4].

у каталогу докторско-уметничког пројекта „Графички путописи“, књигу уметника доживљава као „широко отворено креативно поље у коме се уметник неспутано креће“. Објашњавајући прецизније на примеру своје уметничке праксе, она даје следеће тумачење: „то су личне белешке, сведочанство једног тренутка, интиман доживљај, скуп утисака и сећања, јер приликом стварања једне књиге могућности су неограничене, она може бити сечена, колажирана, прошивена, лепљена“. Другим речима, форма књиге зависиће од њеног садржаја односно идеје и концепта, а суштина је повезивање свега у смислену целину.⁸ Поводом свог пројекта насловљеног „Књига – уметнички објекат 3“ Дарко Радосављевић појашњава значење уметничког предмета који визуелним средствима и знацима утиче на перцепцију читаоца, остављајући простор у коме сам препознаје и дограђује садржај.⁹ „Пункт за уметнички експеримент“ је од 2008. године организатор међународне манифестације, настале с идејом да књига као уметнички објекат добије одговарајуће место и значај на домаћој ликовној сцени. Током 2008/09. године, „Пункт“ је, у сарадњи с Народном библиотеком Србије, организовао изложбу у простору Музеја 25. мај, а 2012/2013. изложбу „Књига – уметнички објекат 2“. У ликовном каталогу *Књига изван књије* Гордане Каљаловић Одановић, Стеван Вуковић се позива на ставове њујоршког историчара уметности и библиотекара Стивена Бјурија (Stephan Bury), према коме је реч о *књијоликим предметима*, над чијим финалним изгледом уметник има висок степен контроле, тј. књига је начињена да буде уметничко дело по себи.¹⁰ На изложби поменуте уметнице одржане у Народној библиотеци Србије 2017. године постављена је и инсталација од нагорелих дасака под називом „Археологија сећања“, која упућује на шестоаприлско бомбардовање и страдање библиотечких фондова 1941. Други изложени радови, изведени као конструкције од исечених страница уграђених у форму књиге, на својеврстан начин задиру и утичу на (библиотечки) простор. Овде треба направити разграничење између категорија *book object* и *artist book*. Каљаловић се бави и књигом као уметничким објектом, користећи медиј књиге за своје уметничко изражавање, док се књига уметника ствара од различитих материјала. Ипак, на њеној изложби су изложени и радови који могу да се подведу под категорију књиге уметника подједнако као и радови Николе Радосављевића.

Оливера Батајић Сретеновић, професорка на предмету графика књиге на Факултету примењених уметности у Београду, сматра да се границе књиге померају у комерцијалном домену појавом електронских издања

⁸ Сузана Вучковић, *Графички путописи: књига уметника: 13–25. октобар 2014.* (Београд: Графички колектив, 2014), [2].

⁹ *Књига – уметнички објекат 3. Book – Art Object 3*, Музеј примењене уметности, преузето 4. 12. 2020, <https://mpu.rs/izlozbe/knjiga-umetnicki-objekat-3-book-art-object-3/>

¹⁰ Стеван Вуковић, *Гордана Каљаловић: књига изван књије: лишерарне рефлексije у визуелном* (Београд: Народна библиотека Србије, 2017), 2.

и књига апликација, те књиге уметника неретко постају инсталације и видео-радови. Оно што их обједињује, по мишљењу ове ауторке, јесте наратив, која није нужно везана за писани текст већ за ток приче, без обзира на то да ли се поклапа са жељом или идејом аутора, јер наратив свако препознаје и чита на свој начин. На докторским уметничким студијама књига уметника у радовима студената доводи се у однос с околином и поставља у одређени контекст.¹¹ На крају овог низа навешћемо да уметник Никола Радосављевић, који је, поред практичног бављења овом формом, направио и преглед теоријских поставки књиге уметника, износи мишљење да је реч о специфичном исказу који ликовну праксу интегрише унутар уметничког објекта.¹²

КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Током 20. века, књига уметника је доживела експанзију, што се посебно односи на револуцију коју је донела концептуална уметност шездесетих година. Њихова историја започиње знатно раније, те се за могућу претечу књиге уметника помињу остварења енглеског графичара, визионара и сликара Вилијама Блејка (William Blake).¹³ На страницама Блејкових књига, на преласку из 18. у 19. век, остварена је интеграција слике и речи, што није било први пут. У 15. веку, Алдус Мануцијус (Aldus Manutius) уметнички опрема књиге захваљујући типографским иновацијама и својој уређивачкој визији.¹⁴ Гравирајући текстове заједно с илустрацијама, а затим их отискујући у мањем броју примерака, Блејк је тежио ка идеји да постане самостални издавач својих дела, што ће бити један од кључних момената у потоњем настајању књиге уметника у 20. веку.¹⁵ Блејков савременик Вилијам Морис (William Morris), енглески сликар и архитекта, експериментисао је с калиграфијом и декорацијом страница својих рукописа.¹⁶ Француски колекционар и галериста Амброаз Волар (Ambroise Vollard) заслужан је за промовисање луксузних књига названих *livre*

11 Olivera Batajić Sretenović, *Knjiga je najbrži način da se postane svetlost: izložba radova studenata master i doktorskih akademskih studija*, Fakultet primenjenih umetnosti, preuzeto 17. 1. 2021, <http://fpuknjiga.org/knjiga-svetlost/>

12 Никола Радосављевић, *Хазарски речник: изложба књиџа уметника: инеџеракџивни диџалог књиџе, ђосмашрача и ђросџора: 27. 9 – 30. 10. 2018.* (Београд: Н. Радосављевић, 2018), [2].

13 Irina Tomić, „Umetnička knjiga (Knjiga kao umetničko delo i knjiga kao umetnički objekat)“, Fakultet savremenih umetnosti, preuzeto 12. 9. 2020, <https://www.fsu.edu.rs/umetnicka-knjiga-knjiga-kao-umetnicko-delo-knjiga-kao-umetnicki-objekat/>

14 Lorenza Smith, „Aldo Manuzio (Aldus Manutius): inventor of the modern book“, Khan Academy, preuzeto 11. 5. 2021, <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/early-renaissance1/venice-early-ren/a/aldo-manuzio-albus-manutius-inventor-of-the-modern-book>

15 Ентони Блант, „Прве илуминиране књиге“, *Граџац* (1990): 94–97.

16 „William Morris: literature and book design“, Victoria and Albert Museum, preuzeto 11. 5. 2021, <https://www.vam.ac.uk/articles/william-morris-text>

d'artiste (око 1890) у којима је запажена улога познатих ликовних уметника који оригиналним и раскошним илустрацијама оживљавају класичан текст. Иако их према данашњем концепту не бисмо дефинисали као књиге уметника већ пре њиховог претечу, у своје време придавале су слици, односно илустрацији исти значај као тексту.¹⁷ Странице ових књига штампане су с предлогака које је стварао сам уметник, а не с извора које је радио графичар на основу уметниковог дизајна. Управо је Волар наручио од чувеног француског постимпресионисте Пјера Бонара (Pierre Bonnard) да илуструје Верленову (Paul Verlaine) књигу поезије *Parallèlement*, објављену у Паризу 1900. Волар је сличну сарадњу остварио и с другим уметницима – Морисом Денијем (Maurice Denis), Жоржом Браком (Georges Braque) и Жоржом Руом (Georges Rouault). Одштампана дела била су луксузна али ограниченог тиража, изведена на висококвалитетном папиру, неповезаних страница, једноставних за приказивање, док се повез наручивао по жељи. Други издавачи следили су овај пример, сарађујући с уметницима из сопственог окружења. Тако се у Националној уметничкој библиотеци (National Art Library) у Лондону и данас налазе неки од сачуваних примерака ових првобитних уметничких књига.¹⁸

Од 1910. године руски футуристи експериментишу с књигом као новом уметничком формом, користећи лако доступне и јефтине материјале и примењујући другачије приступе у комбинацији текста и слика. Дадаисти су почетком двадесетих година прошлог века промовисали дела која потенцирају привидну нелогичност и бесмисао кроз редимејд предмете и асамблаж, с циљем провокације посматрача. У наредне две деценије на књиге уметника утицали су и други растући трендови у свету уметности: развој скулптуре седамдесетих и инсталационе уметности током осамдесетих година, а потом перформанса и концептуалне уметности. Након 1945. године књига уметника добија своје теоретичаре, критичаре, иноваторе и визионаре. Педесетих и шездесетих година уметник швајцарско-немачког порекла Дитер Рот (Dieter Roth) и амерички поп артиста Едвард Руша (Edward Ruscha) стварали су концептуалне пројекте који се и данас сматрају темељем књиге уметника. Рот је произвео серију дела која су систематски деконструисала облик књиге, стварањем листова с рупама, које су посматрачу/читаоцу омогућавале да истовремено види више страница, без њиховог окретања.¹⁹ Руша је 1963. објавио прво издање књиге *Двадесет и шест бензинских ђуми*, с црно-белим фотографијама забележеним током баналног путовања дуж *Руше 66*, од његовог дома у Лос Анђелесу до

17 „Book of Art Resources: Brief History of Artist' Books”, Yale University Library, преузето 8. 12. 2020, <https://guides.library.yale.edu/c.php?g=295819&p=1972527>

18 „Artists' Books”, Victoria and Albert Museum, преузето 22. 11. 2020, <http://www.vam.ac.uk/content/articles/a/books-artists/>

19 „Diether Roth: biography”, Diether Roth Museum, преузето 20. 11. 2020, <https://www.dietherrothmuseum.org/>

куће родитеља у Оклахома Ситију.²⁰ Замишљена као иновативно уметничко дело, ова серија радова односно фото-књига била је приступачна широј публици, при чему су примерци књига остављани на бензинским пумпама, чиме је у потпуности заобиђено устаљено приказивање у галеријама, што је ове радове истовремено чинило неконвенционалним и посебним. Окрећући се од луксузног стандарда карактеристичног за *livre d'artiste*, нагласак је померен ка уметничкој идеји и концепту, као и једноставној форми.

Основане су институције посвећене проучавању ове уметничке форме, као што је *Центар за уметност књиге* (The Center for Book Arts) у Њујорку. Изложбе књиге уметника почињу да се одржавају широм Европе и САД, отварају се специјализовани сајмови у Њујорку, Берлину, Токију, Сингапуру и Лондону, организују се симпозијуми којима присуствују колекционари и аутори, лаици и академски стручњаци заинтересовани за ову врсту медија. С тим у вези, основан је часопис *JAB* (The Journal of Artists' Books) за теоријско и креативно изражавање, који објављује критичке и теоријске чланке, прегледе књига и изложби, коментаре на конференцијама и друге активности у вези с књигом уметника.²¹

КЊИГА УМЕТНИКА У МУЗЕЈСКИМ И БИБЛИОТЕЧКИМ ЗБИРКАМА

У другој половини 20. века, књига уметника добија и своје институционално место како у програмима неких уметничких факултета тако и у музејским и библиотечким збиркама, отварајући питања како ће се и на који начин класификовати и каталогизирати овакав тип грађе. При онлајн претраживању овог појма доступан је Директоријум колекције књиге уметника (The Directory of Artists' Books Collection) који скреће пажњу на значај и важност ове групе у збиркама јавних, академских и музејских библиотека на територији САД и Канаде.²² Поменута уметница и теоретичарка А. Лоренц даје детаљан списак јавних колекција које су доступне у америчким и европским библиотекама, од Националне библиотеке у Фиренци (Florence National Central Library) до Британске библиотеке (The British Library).

У институцијама које нису поседовале примерке у свом фонду иницијатива за њихово прикупљање представља узбудљиву и изазовну прилику, док се у библиотекама у којима се већ чува овакав тип грађе пажња упућује ка смерницама за каталошку обраду, адекватно чување у

²⁰ "Edward Ruscha", Art Gallery NSW, преузето 20. 11. 2020, <https://www.artgallery.nsw.gov.au/collection/works/>

²¹ The Journal of Artists' Book JAB, преузето 12. 11. 2020, <https://www.journalofartistsbooks.org/>

²² The Directory of Artists' Book Collections, преузето 11. 5. 2021, <https://www.andrew.cmu.edu/user/md2z/ArtistsBooksDirectory/>

депоима и презентовање широј јавности. У јесен 2016. године, са циљем да идентификује тренутне и успостављене моделе оваквих колекција, Д. К. Меклиланд (D. Courtenay McLeland), библиотекарка с Универзитета на Северној Флориди, спровела је онлајн истраживање о искуствима колега на ову тему. На питање о томе ко формира критеријуме за прикупљање овакве грађе, 78 % испитаника одговорило је да је то задужење библиотекара посебних фондова или кустоса који раде на развоју уметничких колекција. Када је реч о критеријумима према којима се одлучује које књиге уметника ће ући у библиотечке збирке, поред уметничких квалитета и реномираности самог уметника, важну улогу има и географско порекло. Поводом попуњавања посебних збирки, поклони се помињу као један од најчешћих облика који богате колекције књига уметника, у мањој мери наводи се куповина на сајмовима књига, потом од антиквара и директно од самих уметника. С обзиром на чињеницу да књиге уметника припадају широком спектру различитих физичких формата и материјала, неке од њих, према запажању библиотекара, састављене су из више делова (кутија, свитака или сложених тродимензионалних објеката), те су ближе скулпторским делима. Материјали за њихову израду често су необични, деликатни и потенцијално нестабилни. Разноликост се даље односи на формате и облике, који пред библиотекаре доносе изазове чувања оваквог типа грађе, при чему се у обзир узима и сваки потенцијални топлотни или светлосни утицај на ове предмете. Више од половине анкетираних библиотекара навело је да књиге уметника не захтевају посебно држање или заштиту, осим оног уобичајеног за библиотечку грађу из посебних колекција као, на пример: посебне бескиселинске кутије, фасцикле, коверте и омоте. Мањи број колега указао је на чињеницу да су адекватни заштитни простори важни и да треба посебно да буду обезбеђени, нарочито када у неким случајевима постоје потребе за додацима који нису типични, попут потпоре за тродимензионалне објекте. Већина колекција књига уметника у институцијама испитаника налази се на полицама у ограниченом приступу. Изазови дигиталног чувања који могу доћи с књигама уметника у форматима за који је потребан специјализовани софтвер у анкети нису обрађени, али су свакако вредни даљег истраживања.²³ Неколико питања односило се на програме и излагачку делатност у вези с пласманом и промотивним активностима. Највећи број библиотекара истакао је да постоје посебни програми који се односе на колекције књига уметника, у облику изложби, предавања и практичних радионица, као и кроз представљање дигиталних збирки. Из наведених описа закључујемо да се културни програми и излагачка активност сматрају важним делом управљања збиркама књига уметника.

23 D. Courtenay McLeland, "Artists' Book Collection Development: Considerations for New Selectors and Collections", *RBM: Journal of Rare Books, Manuscripts and Cultural Heritage* vol. 10, no. 2, проузето 1. 12. 2020. <https://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/16818/18401>

Многе светске библиотеке у својим збиркама чувају овакав тип грађе. Књиге уметника у Харвардској библиотеци (Harvard Library) обухватају читав низ уметничких дела апстрактне и концептуалне форме, реализоване у различитим форматима и облицима штампаних медија, чинећи важан део колекције дела лепих уметности од 1960-их до данас.²⁴ Британска библиотека (The British Library) садржи богату колекцију књига уметника из Европе, која се једноставно претражује коришћењем кључне речи. Од осталих баштинских институција на територији Велике Британије, лондонски Викторија и Алберт музеј (Victoria and Albert Museum), који поседује највећу колекцију дела примењене уметности и дизајна на свету, чува и више стотина примерака књига уметника којима се може приступити преко онлајн каталога Националне уметничке библиотеке.²⁵ У краћем објашњењу саме колекције забележено је да уметник користи концепт књиге, не само да би документовао или илустровао своје дело већ да би остварио уметничку праксу у различитим облицима, од луксузних свезака с оригиналним отисцима до брошура и *измењених* постојећих књига. То је несумњиво и највећа колекција овог типа на подручју Велике Британије, међународног обима, која чува не само дела регионалних уметника већ и оних из САД, западноевропских земаља, Русије, Аустралије, Латинске Америке и Јапана. Истакнуто је да се нове набавке дела врше на врло селективној основи, као и да се често организују појединачне и групне посете с циљем прегледа књиге уметника.²⁶ Међу уметницима заступљеним у збирци поменућемо Кевина Смита (Kevin Smith), познатог по иновативним структурама, чије серије радова укључују мноштво такозваних *књига без слика*, што најбоље илуструје *Књига 91* (Book 91), из 1982. Пробушени листови с рупама, нанизани су један за другим на ланени канап у форму која подсећа на музички инструмент. Важну улогу у коначној перцепцији овог дела има ефекат светла и таме, те је неопходно заузети положај под углом од 45 степени лево од књиге. Светлост и сенка нису више део самог физичког облика књиге већ настају током чина доживљаја књиге, односно док се странице окрећу.²⁷ Књига под насловом *Ти си овде* (You are here) уметнице Џули Чен (Julie Chen) из 1992. смештена је у плаву, свилену кутију с траком причвршћеном на крајевима, намењеном за ношење око врата. Компас уметнут у имитацију прозора на корицама отвара неку врсту џепног молитвеника за душу. Странице књиге се не листају на класичан начин,

24 "Artists' Books Collection", Harvard Library, преузето 28. 9. 2020, <https://library.harvard.edu/collections/artists-books-collection>

25 "Artists and the Book", Victoria and Albert Museum, преузето 1. 11. 2020, <https://www.vam.ac.uk/collections/artists-and-the-book>

26 "Artists' Book", Victoria and Albert Museum, преузето 10. 10. 2020. <http://www.vam.ac.uk/content/articles/a/books-artists/>

27 "Book 91", Victoria and Albert Museum, преузето 10. 10. 2020, <https://collections.vam.ac.uk/item/O1281753/book-91-artists-book-smith-kevin-a>

већ подсећају на форму мапе са сликама и инструкцијама које помажу у проналажењу начина како се крећемо око *Људској срца*.²⁸ Књига *Изнад дрвећа: крашка прича* (Above the trees: a short novel) у два тома настала је 1985, а њен аутор Џон Ерик Бродус (John Eric Broadus) користио је две идентичне књиге које је описао као „ужасне романи о Армагедону”. Странице је сликао спрејом, додајући залепљене слике, цртеже и сложене изрезане облике, користећи тзв. естетику *новој гоба*, те је готово дело једнако замршено и драматично украшено као и његови костими и сценографија.²⁹ Библиотеке Смитсонијан института (The Smithsonian Institution Libraries) поседују *скривену колекцију* књига уметника коју, према запажањима библиотекара, истраживачи и јавност недовољно познају и користе.³⁰ Књиге уметника у овој збирци различите су по свом облику и концепту, од којих су неке ручно рађене, објављене као самостална дела у ограниченим тиражима, док су друге јефтиније и масовно произведене. Овде је могуће прегледати дигитализована издања и претражити основне податке који се односе на име аутора, кратак описа дела, годину настанка и коришћену технику. У библиотеци Отис колеџа за уметност и дизајн (Otis College of Art and Design) у Лос Анђелесу, поред књига уметника, наведена је и релевантна литература, као и веб-сајтови који могу помоћи студентима уколико желе да сазнају нешто више, јер, како је напоменуто, сама колекција дела формирана је као врста наставне подршке, те се, осим дела признатих уметника попут Едварда Руше или Јозефа Бојса (Joseph Beuys), чувају и уметнички радови студената. То је одлично место за инспирацију, наводи се у краћем опису.³¹

КЊИГА УМЕТНИКА У НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ СРБИЈЕ

Следећи добру праксу светских библиотека, и Народна библиотека Србије је 2020. године уврстила у Графичку збирку, у којој се чувају дела која припадају ликовној и примењеној уметности, књиге уметника Николе Радосављевића, чиме је отпочело прикупљање ове јединствене и у домаћој библиотечкој пракси до сада непознате групе радова. Иницијативи да ова дела буду поклоњена библиотеци претходило је и упознавање посетилаца библиотеке с визуелно-тактилно-просторним могућностима књига уметника. Наиме, у јесен 2018. у холу Народне библиотеке приређена је изложба

28 “You are here”, Victoria and Albert Museum, прегледано 10. 10. 2020, <https://collections.vam.ac.uk/item/O1281938/you-are-here-artists-book-chen-julie/>

29 “Above the trees: a short novel”, Victoria and Albert Museum, прегледано 10. 10. 2020). <https://collections.vam.ac.uk/item/O1293862/above-the-trees--a-artists-book-broadus-john-eric/>

30 Smithsonian Libraries Artists’ Books, Smithsonian Libraries, прегледано 11. 5. 2021, <https://library.si.edu/collection/artists-books>

31 Short History of the Artists’ Books Collection at Otis, Otis College, прегледано 2. 11. 2020, <https://www.otis.edu/library/short-history-artists-books-collection-otis>

поменутог аутора под насловом „Хазарски речник – интерактивни дијалог књиге, посматрача и простора”,³² произашла из идеје да се традиционална форма књиге представи и развије на другачији начин, кроз функцију ликовног и истовремено читљивог објекта.³³ Њен назив је инспирисан чувеним романом Милорада Павића који је, својом слојевитом структуром и иманентном поетиком, померио феномен перцепције уметничког дела и проширио хоризонте очекивања читалачке публике. Наменски пројектована и пажљиво уклопљена у концепт простора Народне библиотеке, изложба је била замишљена као истраживачки процес у коме су коришћени нови уметнички облици и нетипични материјали у неколико повезаних циклуса, преносећи личну и ангажовану поруку кроз јединствену мапу емотивних превирања, као интимног и личног сазревања.³⁴

Књиге уметника поклоњене Народној библиотеци чине: *Егиције 1, 2, 3, Трийших књиџа, Црвена, Жуџа и Зелена књиџа*.³⁵ Све три *Егиције* сродне су по избору материјала и повеза, али различите по својој суштини. У оквиру *Егиције 1*, три кодекс књиге ручно су осликане комбинованом техником, с наглашеним структуралним и рељефним формама, потенцирајући променљивост природе и света око нас. У оквиру *Егиције 2* радови су изведени склапањем графичких листова у неколико целина, надовезујући се логички на ранија истраживања уметника. *Егиција 3* такође је реализована у три сегмента, уз коришћење различитих материјала и асоцијативних и ликовних елемената. *Трийших књиџа* објединила је ранија стечена искуства и коришћене технике, повезујући их у ликовном и симболичком кључу.

Књиге уметника обрађене су према ISBD (NBM)³⁶ стандарду за библиографски опис некњижне грађе, пратећи редослед описних елемената предвиђен за наведену врсту јединица. Сигнатурна ознака КУ (књиге уметника) одвојила је овај тип грађе од осталих публикација у засебну целину. Грађа није захтевна за чување у библиотечким условима, није потребно издавати додатна средства, док је заштита предвиђена специфичном технологијом израде. Пронашавши своје место у окриљу Графичке збирке НБС, књиге уметника постале су ново подручје библиотечке праксе. Даљи потенцијал ове колекције односи се на богаћење и њено проширење у наредним годинама и скретање пажње јавности кроз изложбе, трибине и предавања на нова тумачења и могућности медија књиге. Планиране активности водитеља Графичке збирке односе се на успостављање сарадње с уметницима, у циљу формирања репозиторијума оваквог типа библиотечке грађе.

32 Изложба је резултат докторског уметничког пројекта Николе Радосављевића, реализованог на Факултету примењених уметности у Београду под менторством редовног професора Растка Ђирића.

33 Никола Радосављевић, *Хазарски речник*, [2].

34 Исто.

35 Уговор о поклону закључен 10. 9. 2020.

36 International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials

Од почетка 20. века књига за ликовне уметнике, књижевнике и филозофе постаје облик у коме примењују интуицију и рефлексiju, као и одабране сегменте и материјале из историје своје уметничке праксе, креирајући нове целине интензивираних значења, истовремено их активирајући другачијим пропозицијама и односима. Сви аспекти књиге, од странице, текста, слике, до повеза и формата, постају подложни експериментисању и деконструкцији, обухватајући велику разноликост приступа. Почевши од раскошне продукције, скромног тиража и уникатности, књиге уметника бивале су и масовније произведене коришћењем приступачних технолошких процеса. Структура и садржај заснивају се најчешће на неколико конструктивних принципа: репетицији истог мотива, знакова или наслова, контрапункту белих страница и (дигитално) обрађене слике, упаду цртачких акумулација, судару слика призора и предмета сентименталне вредности. Амбивалентна природа књиге уметника даје јој занимљив потенцијал који левитира на размеђи графике, фотографије, графичког дизајна и издаваштва. Редифинишући традиционалну структуру и форму књиге, уметници је користе као подстицај за стварање примењујући најразличитије поступке израде и врсте материјала, од традиционалних до експерименталних, приклањајући се ручној изради или компјутерској штампи. Тако настају неконвенционални уметнички објекти чије се стално место боравка преселило из изложбених простора галерија и музеја на полице библиотеке широм света. Свака прецизна дефиниција осујетила би тај важан фактор који их обједињује готово два века, а односи се на гипкост форме која их чини применљивим и прилагодљивим у променљивим уметничким епохама. С тим у вези, дефинисање књиге уметника остаје место отвореног значења, чије се истраживање надаље наставља.

План водитеља Графичке збирке Народне библиотеке Србије, у којој се од 2020. године чувају књиге уметника Николе Радосављевића, односи се на проширивање ове колекције сродним делима других уметника. Осим трајног чувања у оквиру посебних библиотечких збирки, у будућности се планира представљање уметничких дела ове врсте, чија се реализација односи на одржавање изложби и предавања о овој теми с идејом нових тумачења медија књиге.

1. "Above the trees: a short novel." Victoria and Albert Museum. Preuzeto 10. 10. 2020. <https://collections.vam.ac.uk/item/O1293862/above-the-trees--a-artists-book-broadbent-john-eric/>
2. "Artists and the Book." Victoria and Albert Museum. Preuzeto 1. 11. 2020. <https://www.vam.ac.uk/collections/artists-and-the-book>
3. "Artists' Books." Victoria and Albert Museum. Preuzeto 22. 11. 2020. <http://www.vam.ac.uk/content/articles/a/books-artists/>
4. "Artists' Books Collection." Harvard Library. Preuzeto 28. 9. 2020. <https://library.harvard.edu/collections/artists-books-collection>
5. Batajić Sretenović, Olivera. *Knjiga je najbrži način da se postane svetlost: izložba radova studenata master i doktorskih akademskih studija*. Fakultet primenjenih umetnosti, <http://fpuknjiga.org/knjiga-svetlost/> (preuzeto 17. 1. 2021).
6. Блант, Ентони. „Прве илуминиране књиге”. *Градац* (1990): 94–97.
7. "Book 91." Victoria and Albert Museum. Preuzeto 10. 10. 2020. <https://collections.vam.ac.uk/item/O1281753/book-91-artists-book-smith-kevin-a>
8. "Book of Art Resources: Brief History of Artist' Books." Yale University Library. Preuzeto 8. 12. 2020. <https://guides.library.yale.edu/c.php?g=295819&p=1972527>
9. Вуковић, Стеван. *Гордана Каљаловић: књига изван књиге: литерарне рефлексије у визуелном*. Београд: Народна библиотека Србије, 2017.
10. "William Morris: literature and book design." Victoria and Albert Museum. Preuzeto 11. 5. 2021. <https://www.vam.ac.uk/articles/william-morris-text>
11. Вучковић, Сузана. *Графички путописи: књига уметника: 13–25 октобар 2014*. Београд: Графички колектив, 2014.
12. "Diether Roth: biography." Diether Roth Museum. Preuzeto 20. 11. 2020. <https://www.dietherrothmuseum.org/>
13. Drucker, Johanna. *The Century of Artists' Books*. New York, Grummary books, 1995. Preuzeto 18. 9. 2020. [https://monoskop.org/File:DruckerJohannaThe Century of Artists Books 1995](https://monoskop.org/File:DruckerJohannaThe%20Century%20of%20Artists%20Books%201995).

14. "Edward Ruscha". Art Gallery NSW. Preuzeto 13. 12. 2020. <https://www.artgallery.nsw.gov.au/collection/works/>
15. Књиџа – уметнички објекат 3. *Book – Art Object 3*. Музеј примењене уметности, Преузето 4. 12. 2020. <https://mpu.rs/izlozbe/knjiga-umetnicki-objekat-3-book-art-object-3/>
16. Lakićević Pavićević Vesna. *Knjiga umetnika*. Beograd: ULUPUDS, 2009.
17. Lorenz, Angela. "Artist's Book – For Luck of a Better Name." *Artists Book*. Preuzeto 11. 11. 2020. <http://www.angelalorenzartistsbooks.com/>
18. Lorenz, Angela. "Why Books?" *Artist Book*. Preuzeto 12. 11. 2020. <http://www.angelalorenzartistsbooks.com/>
19. Радосављевић, Н. Ј. *Хазарски речник: књиџа уметника – интџерактивни дијалоџ књиџе, џосматџрача и џросџора*. Докторска дис., Факултет примењених уметности, Београд, 2019.
20. Радосављевић, Никола. *Хазарски речник: изложба књиџа уметника: интџерактивни дијалоџ књиџе, џосматџрача и џросџора: 27. 9 – 30. 10. 2018*. Београд: Н. Радосављевић, 2018.
21. Short History of the Artists' Books Collection at Otis. Otis College. Преузето 2. 11. 2020. <https://www.otis.edu/library/short-history-artists-books-collection-otis>
22. Smith, Lorenza. "Aldo Manuzio (Aldus Manutius): inventor of the modern book." Khan Academy. Преузето 11. 5. 2021. <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/early-renaissance1/venice-early-ren/a/aldo-manuzio-aldus-manutius-inventor-of-the-modern-book>
23. Smithsonian Libraries Artists' Books. Smithsonian Libraries. Преузето 11. 5. 2021. <https://library.si.edu/collection/artists-books>
24. Tomić, Irina. „Umetnička knjiga (Knjiga kao umetničko delo i knjiga kao umetnički objekat)". Fakultet savremenih umetnosti. Преузето 12. 9. 2020. <https://www.fsu.edu.rs/umetnicka-knjiga-knjiga-kao-umetnicko-delo-knjiga-kao-umetnicki-objekat/>
25. The Directory of Artists' Books Collection. Preuzeto 11. 5. 2021. <https://www.andrew.cmu.edu/user/md2z/ArtistsBooksDirectory/>
26. *The Journal of Artists' Book*, JAB. Preuzeto 12. 11. 2020. <https://www.journalofartistsbooks.org/>

27. Celant, Germano. *Book as artwork: 1969–1972*. New York: 6 Decades Books, 2011.
28. Courtenay McLeland, D. "Artists' Book Collection Development: Considerations for New Selectors and Collections", *RBM: Journal of Rare Books, Manuscripts and Cultural Heritage* vol. 10, no 2. Preuzeto 1. 12. 2020. <https://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/16818/18401>
29. Chappell, Duncan. "Typologising the Artist's Book". *Art Libraries Journal* vol. 28, no. 4 (2003). Preuzeto 5. 9. 2020. https://monoskop.org/images/3/39/Chappell_Duncan2003Typologising_the_Artists_Book.pdf
30. "You are here". Victoria and Albert Museum. Preuzeto 10. 10. 2020. <https://collections.vam.ac.uk/item/O1281938/you-are-here-artists-book-chen-julie/>

Gorana Stevanović
National Library of Serbia,
Belgrade

THE ARTIST'S BOOK – THE PHENOMENON OF AN ARTWORK IN LIBRARY COLLECTIONS

Summary

The tradition of the artist's book is still insufficiently recognized, although its long and continuous history runs from William Blake, through futuristic and Dadaist experimental works, to works in which contemporary artists use intuition and reflection, as well as selected segments and materials from the history of their artistic practice, creating new totalities of intensified meanings. Redefining the traditional structure and form of the book, artists use it as inspiration, resorting to hand-made or computer printing, creating unconventional art objects, whose permanent place of residence has moved from gallery and museum exhibition spaces to library shelves around the world. Following the practice of European and world heritage institutions, the National Library of Serbia has included books by Nikola Radosavljević in the Graphic Collection, which stores works belonging to fine and applied arts, thus setting the foundations for collecting this unique and unknown group of works in domestic library practice. The aim of this paper is to present an overview of the definitions of the artist's book and the way they are stored in library collections around the world, as well as to present the establishment of such a collection in the National Library of Serbia by forming a repository through exhibitions, lectures and forums with the idea of new interpretations of media books.

Keywords: artist's book, book medium, artists, works of art, special collections, Graphic Collection, libraries, National Library of Serbia, museums